

ภูมิภาคศึกษากับ พัฒนาการสังคมศาสตร์*

เสน่ห์ จามริก

*คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในการประชุมใหญ่สามัญประจำปีและการสัมมนาวิชาการ ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 21 กรกฎาคม 2527

เพื่อนสมาชิกและท่านผู้เมตตาเกียรติเคารพ

ในนามของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ร่วมด้วยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมขอแสดงความปรารถนาดีและต้อนรับท่านผู้เป็นมิตรทางวิชาการทั้งหลายเข้าสู่การสัมมนาเรื่อง “สถานภาพ ปัญหาและแนวทางการศึกษาวิจัยสภาพเศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น” เหนือสิ่งอื่นใด ขอขอบพระคุณวิทยากรทุกท่านที่กรุณาให้เกียรติมาร่วมเสนอบทความในการสัมมนาครั้งนี้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวาระสำคัญยิ่งต่อการสำรวจตรวจสอบถึงสภาวะทางวิชาความรู้ของเราเอง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์เพื่อประเมินแนวทางอันจะพึงเป็นไปในอนาคตเกี่ยวกับแนวเนื้อหาสาระของเรื่องราวที่จะสัมมนากันนี้ ผมคงไม่อยู่ในฐานะที่จะพูดอะไรนัก เนื่องจากขาดความรู้ อีกทั้งก็ได้ท่านผู้รู้โดยตรง คือ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กรุณาปรับหน้าทีบรรยายนำ ซึ่งเราจะได้รับฟังกันในวาระต่อไป ผมเองเพียงแต่ใคร่ถือโอกาสนี้ตั้งข้อสังเกตและคิดเห็นไว้บ้างในบางประเด็นที่เข้าใจว่า น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญต่อพัฒนาการด้านสังคมศาสตร์ อย่างน้อยมองจากแง่ของสมาคมสังคมศาสตร์ว่า อันเป็นชมรมวิชาชีพ มีพันธะหน้าที่ดูแลส่งเสริมให้วิชาความรู้สังคมศาสตร์ของเราได้พัฒนารุดหน้าไปบนรากฐานแห่งชีวิตที่เป็นจริงของสังคมไทย ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ความตื่นตัวสนใจทำการศึกษาวิจัยเรื่องของท้องถิ่นนับเป็นความก้าวหน้าอันควรแก่การส่งเสริมสนับสนุน แก่โดยนัยแห่งเจตนารมณ์และหลักการทางวิชาการดังกล่าวนี้เอง เราคงจำเป็นต้องมาช่วยกันคิดใคร่

ควรดูด้วยว่าการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นตลอดจนกิจกรรมอื่นๆ ทางวิชาการนั้นให้ความหมายอะไรแก่เรา รวมทั้งพึงมีจุดมุ่งประสงค์และวิธีการอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางให้บรรลุผลทางวิชาการเหล่านั้น

ว่าด้วยความหมายของภูมิภาคและท้องถิ่นศึกษา

คงจะพอจำกันได้ว่า ในช่วง 3 ทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคที่อยู่ในความสนใจศึกษาวิจัยของบรรดาสถาบันและนักวิชาการตะวันตกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยเราก็คงเป็นเป้าของความสนใจในทำนองเดียวกัน ผลก็คือได้เกิดโครงการศึกษาวิจัยและผู้เชี่ยวชาญในเรื่องภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออกมามากมาย เราได้เห็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในสหรัฐฯ ทำหน้าที่หลากหลายชั้น นอกไปจากงานสอนและวิจัยอันเป็นภาระหน้าที่โดยปกติแล้ว นักวิชาการเหล่านี้ยังรับจ้างเป็นที่ปรึกษารัฐบาล ทำการวิจัยภาคสนามในประเทศที่ตน “เชี่ยวชาญ” และในที่สุดได้รับมอบหมายให้คำปรึกษาแก่หน่วยงานรัฐบาลของประเทศที่เกี่ยวข้อง ไซ้แต่เท่านั้น ผลของความสนใจเช่นว่านี้ยังมีส่วนสร้างและพัฒนาสถาบันอุดมศึกษาและผลิตนักวิชาการ ไทยขึ้นมาเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน

ความสนใจศึกษาวิจัยเรื่องของไทยในสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ในแง่หนึ่งว่าเป็นการพัฒนาทางการศึกษา แต่คำถามที่ตามมาก็คือ ไทยศึกษาในฐานะภูมิภาคศึกษา จริง ๆ แล้วให้

ความหมายอะไรแก่บรรดาผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้น คำตอบที่ใกล้เคียงที่สุดเห็นจะเป็นว่า ไม่ได้ให้ความหมายอะไรมากนัก นอกเหนือไปจากความหมายในเชิงยุทธศาสตร์ของการต่อสู้ช่วงชิงทางการเมืองระหว่างประเทศ ประเด็นในที่นี้อยู่ที่ว่าความสนใจศึกษาวิจัยเรื่องของไทยมีอยู่ และเป็นไปเพื่อสนองนโยบายทางการเมืองและการทหารเป็นสำคัญในแง่หนึ่ง ประเทศในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคศึกษา จึงมีความหมายเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อสนองเป้าหมายอันไม่ใช่วิชาความรู้ที่แท้จริง ในกรณีอย่างนั้น ท่านทั้งหลายลองนึกว่าภาพคู่ก็แล้วกันว่า อะไรจะเกิดขึ้นกับการศึกษา ผมเองเคยมีประสบการณ์เฝ้ากับตัวเอง ครึ่งหนึ่งนานมาแล้ว ได้มีโอกาสไปเยือนสหรัฐอเมริกา พบปะสังสรรค์กับอาจารย์ชาวอเมริกันผู้หนึ่งซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยา เคยเสนอรายงานวิจัยร่วมกับอาจารย์ชาวอเมริกันอีกท่านหนึ่งซึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์เกี่ยวกับปัญหาความมั่นคงในประเทศไทย ผมได้แสดงภาพไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปและเสนอแนะหลายประเด็นด้วยกันในรายงานฉบับนั้น คำอธิบายก็ได้ทำให้ผมต้องคิดและไม่สบายใจมากก็คือว่า รายงานวิจัยที่วานั้นเป็นฉบับที่เสนอต่อทางราชการ ส่วนฉบับ “จริง” ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ในกรณีโลกก็ตาม รายงานฉบับ “จริง” ที่ว่าเป็นอย่างไรก็คงยังไม่มีการอธิบายนั่นเอง อีกกรณีหนึ่งดูเหมือนจะก่อน 14 ตุลาคม 2516 ราว 2 ปี ผู้เชี่ยวชาญทางรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันคนเดียวกันนั้นเอง คอนนั้นเข้ามาประเทศไทยในฐานะที่ปรึกษาขององค์การ เอ. ไอ. ซี. นัยว่าทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองของประเทศไทย

ท่านผู้ให้ข้อสรุปกับผมว่า อนาคตของเมืองไทย อยู่ที่กลุ่มข้าราชการรุ่นหนุ่มในกระทรวงมหาดไทย ตอนนั้นเข้าใจว่าเป็นช่วงที่มีอาจารย์มหาวิทยาลัย และข้าราชการรุ่นใหม่ที่เคยเกี่ยวข้องอยู่กับโครงการรัฐประศาสนศาสตร์เข้าไปอยู่ในกระทรวงมหาดไทยหลายท่านด้วยกัน ซึ่งเกิดเป็นความหวังขึ้นมาในสายตาของนักรัฐศาสตร์และรัฐบาลสหรัฐว่าจะจะเป็นกลุ่มพลังราชการรุ่นใหม่ที่สามารถนำประเทศไปในแนวทางของ “โลกเสรี” ได้ ด้วยข้อสรุปง่าย ๆ เช่นนี้เอง ที่มีการลงทุนตั้งโครงการฝึกอบรมขึ้นมาเพื่อส่งข้าราชการชั้นหัวกะทิเหล่านั้น ไปรับการฝึกอบรม แต่แล้วไม่ช้าไม่นาน เหตุการณ์ 14 ตุลาฯ ก็อุบัติขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากความผิดพลาดของทางกระทรวงมหาดไทย !

เท่าที่เล่าถึงประสบการณ์เหล่านี้ ก็โดยหวังว่า ท่านทั้งหลายจะได้สังเกตเห็นและตระหนักถึงการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นเป็นเสมือนดาบสองคม ซึ่งกว่านั้นยังอาจสร้างจุดบอดให้เกิดขึ้นได้ ถ้าหากถูกใช้เป็นเพียงเครื่องมือสนองตอบนโยบายและความต้องการจากภายนอก แล้วในที่สุดก็จะมีเกิดผลเสียต่อบริบทนั้น ๆ เอง เนื่องจากไม่อาจเข้าถึงแก่นของชีวิตความเป็นจริง และนี่เป็นผลของการผันแปรความเป็นนักวิชาการให้กลายเป็นเพียงวิศวกรสังคมใช้วิชาการเพื่อจุดมุ่งหมายอันกับแคบจนใดกลั้นนั้น อุทาหรณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นเครื่องเตือนสติให้ไต่หุยกคึกใคร่ครวญกันสักนิดว่า การศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการเมืองหรือเรื่องอื่น ๆ ของท้องถิ่นที่เรากำลังพูดถึงกันอยู่นี้ จะให้ความหมายอะไร หรือว่าเพื่ออะไรกันแน่ นี่เป็นเรื่องสำคัญ เพราะในทัศนะของผมเชื่อว่า

มีความแตกต่างกันอย่างมหาศาลระหว่างการศึกษาวิจัยที่เห็นท้องถิ่นในฐานะเป็นเพียงเครื่องมือของอำนาจหรือผลประโยชน์ภายนอกกับการศึกษาเพื่อแสวงหาและเข้าถึงแก่นของความเป็นจริงอันเป็นคุณค่าทางการศึกษาโดยแท้ จากการสังเกตของผมเกรงว่า ความหมายอันแรกคุดจะค่อนข้างมีน้ำหนักอยู่มาก ในบรรยากาศของการศึกษาวิจัยในปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุจากโครงสร้างสังคมการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง จากแรงกดดันทางปัญญาความคิดในหมู่นักวิชาการเองที่ผ่านการศึกษอบรมในเมื่อนำให้มองเห็นหรือเข้าใจเรื่องของภูมิภาคและท้องถิ่นไม่ต่างอะไรนักกับอาณาเขตที่ควรเป็นฐานรองรับอำนาจ ศักดิ์ศรี และความมั่งคั่งของส่วนกลางอยู่ตลอดไป และด้วยเหตุเช่นนี้ จึงไม่น่าประหลาดใจอะไรที่เรามากจะไต่ยินได้ฟังอยู่เสมอถึงการตีค่าของคนท้องถิ่นไปในทางที่เป็นแรงงานค่า ๆ ถูก ๆ สำหรับรองรับการลงทุนแสวงกำไรของคนภายนอก อย่างเช่นที่ในภาษาทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “Comparative advantage” หรือว่าค่าของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเพียงเครื่องสนองอุตสาหกรรมท่องเที่ยว อย่างนี้เป็นต้น

ผมไม่ได้สงสัยเลยว่า ความตื่นกลัวสนใจศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นมีไม่น้อยทีเดียว ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มุ่งเป็นการแสวงข้อมูลความรู้เพื่อผลทางการศึกษาอย่างแท้จริง แต่ก็ต้องตระหนักกันด้วยว่าเรากำลังอยู่ในกระแสบรรยากาศของความครอบงำทางปัญญาความคิด อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อให้เกิดความสำนึกว่าเรากำลังทำอะไร เพื่ออะไรกันแน่ เมื่อประมวลจากกระบวนการเมืองและการ

ศึกษาในยุคเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ช่วงร้อยปีเศษที่แล้มา ซึ่งแทบทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปเพื่อสนองความต้องการของชนชั้นกลางแล้ว ก็น่าคิดว่า ณ บัดนี้เราอาจกำลังเข้าสู่ยุคของการฟื้นฟูและก่อสร้างสร้างองค์ความรู้ใหม่ นั่นก็คือ องค์ความรู้ที่เป็นอิสระจากอิทธิพลครอบงำ และซึ่งพยายามมองเห็นคนและวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะที่เป็นคุณค่าในตัวของตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงคุณค่าของอดีตกาล หากแต่เป็นค่าอันก่อปรักภัยพลังและศักยภาพที่สามารถปรับทันเองกับชีวิตโลกสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ผมมีความเชื่อมั่นว่า ประชาคมท้องถิ่นทุกหนแห่งมีอัจฉริยภาพและพลังสร้างสรรค์ของตนเองอยู่เสมอ ในทางตรงกันข้าม การครอบงำรังแกจะเป็นผลบั่นทอนทำลายอัจฉริยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่ว่ามี ซึ่งในที่สุดย่อมก่อให้เกิดการสูญเสียดุลยภาพอย่างเอนกอนันต์ทั้งในทางสังคมและปัญญาความรู้อย่างที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

ว่าด้วยจุดมุ่งประสงค์

ถ้าหากแนวความเข้าใจที่กล่าวมาข้างต้น จะเป็นที่เห็นพ้องกันได้ ก็ย่อมหมายความว่า นอกเหนือไปจากที่ปรากฏออกมาเป็นโครงการต่าง ๆ ตามความสนใจของแต่ละคนแต่ละสถาบันแล้ว การศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นยังหึงมุ่งเป็นการฟื้นฟูสร้างสรรค์กระบวนการศึกษาที่มองออกไปจากชีวิตของคนและชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งแตกต่างจากกระบวนการศึกษาที่ปลูกฝังให้เราชินอยู่กับการมองจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง ผมเชื่อว่าเจตนารมณ์ของความเป็นไททางวิชาการชั้น

อยู่กับความสำนึกและตระหนักในขั้นนี้ เพราะเป็นหนทางเดียวที่จะช่วยให้เราอยู่ในฐานะสามารถเข้าถึงชีวิตความเป็นจริงได้ ในแง่นี้ บทบาทของนักวิชาการท้องถิ่นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ถึงอย่างนั้น ก็จะประมาทไม่ได้ เพราะภายใต้โครงสร้างการจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ บรรดานักวิชาการท้องถิ่นเองยังอาจยังมีคติอยู่กับค่านิยมของสังคมนักวิชาการส่วนกลางเป็นหลักอยู่กิจกรรมทางวิชาการจึงอาจถูกเบี่ยงเบน ไปตามกำหนดตามความต้องการของภายนอกที่เป็นมาแต่อดีตนักวิชาการท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนเย็นกรงทางสองแพร่ง และนี่คือจุดจบของกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมและทางการศึกษา เรากำลังมาสู่จุดที่จะต้องระมัดระวังรักษาคุ้ยให้กระหว่างเอกภาพกับความหลากหลายในสังคม ซึ่งผมเห็นว่าเป็นปัญหาท้าทายสำหรับการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่น เมื่อหลายปีมาแล้วทางสยามสมาคมเคยจัดสัมมนาวันเรื่อง "เอกลักษณ์สังคมไทย" ผมได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ผมไม่ค่อยชอบคำว่า "เอกลักษณ์" นี้ เพราะชวนให้เข้าใจเอาว่า อะไ ร ๆ ในสังคมไทยเราต้องเป็นหนึ่งอยู่ซ้ำไป คล้ายๆ กับว่าเราจะไม่ยอมรับความแตกต่างซึ่งเป็นเรื่องธรรมชาติ หรือถ้าจะมีความแตกต่าง เราก็จับเอามาทำให้เป็นเรื่องระหว่างผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือระหว่างผู้มีอำนาจ-ผู้อยู่ใต้อำนาจเสียหมด ผมคิดว่าการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นจะช่วยประคับประคองปรับทัศนคติแบบลบ เช่นว่านี้ได้ ถ้าหากทำการศึกษากันอย่างจริงจังให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงสภาพวิสัยของชีวิตอันแตกต่างหลากหลายที่มีอยู่ แล้วพิสูจน์ให้เห็นถึงคุณค่าด้านสร้างสรรค์ของความแตกต่างหลากหลายเหล่านั้น

ผลประการหนึ่งที่สำคัญจากการฟื้นฟูสร้าง
 สรรค์กระบวนการศึกษาเพื่อชีวิต ก็คือการฟื้นฟู
 ค่าของคนเป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัย เมื่อ
 ค่านึงสภาพความเป็นไปของวิชาการสังคมศาสตร์
 ขณะนี้แล้ว นำเป็นห่วงอย่างยิ่ง ผมหวังว่าผมคง
 จะไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายจนเกินไป แต่ทุกวันนี้
 เราได้ยินได้ฟังกันแต่ถึงเรื่องอัคราเก็บโคทาง
 เศรษฐกิจ การลงทุน การส่งออก คุณค่า
 การชำระเงิน เสถียรภาพ ความมั่นคง ฯลฯ
 แต่เรื่องของคนแทบไม่ได้อยู่ในสายตาเราเลย
 หมายถึงว่าคนในฐานะที่เป็นเป้าหมาย ไม่ใช่เครื่องมือ
 เครื่องจักรของการพัฒนาบ้านเมือง สภาวะ
 ทางวิชาการและทางปัญญาความคิดอย่างนี้ คงจะ
 เป็นสัญญาณบอกเหตุอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นแน่
 การฟื้นฟูศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่น น่าจะเป็นเครื่อง
 กระตุ้นช่วยให้เราสัมผัสใกล้ชิดกับเรื่องคนและชีวิต
 ยิ่ง ๆ ขึ้น ในแง่นี้ กระบวนการศึกษาเพื่อชีวิตที่
 ว่าจะมา จึงเท่ากับเป็นการต้านกระแสวิชาการที่ค
 บังคับตัวเองมองไม่เห็นค่าของคน เพราะนักวิชาการ
 ระดับผู้เชี่ยวชาญนิยมแบ่งภาคของคนออกเป็น
 ส่วน ๆ ตามสาขาที่อ้างว่าฝึกฝนจำเรียนกันมา
 อะไรจะเกิดขึ้นกับคนก็ตาม ถ้าไม่เข้าอยู่ในข่าย
 วิเคราะห์แบบสำเร็จรูปของตนแล้ว ก็ไม่ยุ่งเกี่ยว
 อย่างทำนองที่นักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของเรายิน
 ยันอยู่เสมอว่า ขอเกี่ยวข้องเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจ
 การเมืองไม่เกี่ยว อย่างนี้เป็นกัน นี่เป็นทุกขผล
 จากการศึกษาอันทันสมัยที่เราได้รับมาจากการกบ
 ค้ากับโลกภายนอกในสภาพการณ์เช่นนั้น ความ
 หวังที่พอจะเห็นกันได้บ้างก็คงจะต้องฝากไว้กับ
 บรรดานักวิชาการท้องถิ่นเอง ซึ่งก็กำลังแพร่ขยาย
 ทั่วกว้างขวาง สร้างสรรค์กิจกรรมทางวิชาการขึ้น

มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการประวัต
 ศาสตร์ โบราณคดี สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 น่าจะเป็นที่หวังได้ว่า ผลงานเหล่านี้จะพัฒนามิติ
 คำนึงชีวิตและการเปลี่ยนแปลงให้เห็นความหมายใน
 เชิงสัมพันธ์ภาพทางสังคมยิ่ง ๆ ขึ้นตามลำดับ ผม
 เข้าใจว่าในขณะนี้การศึกษาวิจัยเชิงเศรษฐกิจ การ
 เมือง คงจะมีบทบาทช่วยให้ความรู้ความเข้าใจ
 เรื่องภูมิภาคและท้องถิ่นเข้าสู่ความสมบูรณ์ขึ้น
 เมื่อพูดถึงประเด็นคุณค่าของคน ทำให้นึก
 ถึงข้อสังเกตของนักพัฒนาหนุ่มผู้หนึ่งซึ่งปฏิบัติงาน
 ภาคสนามในจังหวัดสุรินทร์ ผมได้มีโอกาสร่วม
 สัมมนากับท่านผู้เฒ่าสองสามครั้ง และทุกครั้งจะ
 ใฝ่ยืนพู่ย่าเสมอถึงศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจ ของ
 คนชนบท เราเสวนากันถึงปัญหาการมีส่วนร่วม
 ของประชาชนในการพัฒนาชนบท ซึ่งก็เป็นที่เห็น
 พ้องกันว่า เท่าที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นจริง ๆ แล้ว เป็น
 การทิ้งประชาชนให้มาร่วมกับทางราชการมากกว่า
 เปิดโอกาสให้ผู้คนในท้องถิ่น ได้ริเริ่มมีส่วนร่วมกัน
 อย่างจริงจังเพื่อพัฒนาตนเอง จากประสบการณ์ที่
 นักพัฒนาผู้เฒ่าคลุกคลีอยู่กับชาวบ้านมาหลาย ๆ ปี
 พบว่า การพัฒนาของรัฐเท่าที่กระทำมา โดยที่
 มุ่งแต่ผลทางเศรษฐกิจ และการเมืองดังที่กล่าวมา
 ได้เป็นผลบั่นทอนทำลายศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจ
 ของชาวชนบทอันเป็นศักยภาพที่ชุมชนเขาจะ
 สามารถสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง ฐานะสัมพันธ์
 ในสังคมของเราจึงต้องกักอยู่ในรูปแบบของการ
 ฟังพาและการครอบงำอยู่ตลอดเวลาจนบัดนี้ จาก
 ข้อสังเกตของข้าราชการรุ่นใหม่ที่มีความกระตือรือ
 รมพยายามเข้าถึงชีวิตและปัญหาของชาวบ้านจริง ๆ
 ต่างยืนยันทรงกันในเรื่องนี้ ทำให้ผมอดคิดไม่ได้ว่า
 การศึกษาวิจัยท้องถิ่นจะมีส่วนหรือบทบาทอย่างไร

ในเรื่องอย่างนี้ ประเด็นคงไม่ได้อยู่ที่ว่า นักวิชาการจะคงต้องทำตัวเป็นนักพัฒนาช่วยเหลือเกษตรกรชาวบ้านด้วยหรือไม่อย่างไร ถ้าเราจะไม่ประเมินค่าและความหมายของวิชาการต่ำจนเกินไปแล้ว ผมเชื่อว่าการศึกษาวิจัยในตัวเองคงจะมีส่วนช่วยได้อย่างมากทีเดียว ถ้าเราพยายามและสามารถพัฒนาผลงานวิชาการให้เห็นและเข้าใจท้องถิ่นอย่างประชาคมที่มีชีวิต มีจิตนาการและแรงปรารถนาที่จะพัฒนาและก้าวหน้า ในแง่นี้ ผลงานวิจัยเองอาจจะมีส่วนเชื่อมโยงความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นจากมิติมาสู่ปัจจุบันได้ตามสมควร เพราะในที่สุดแล้ว เราไม่อาจนิ่งคุดตายแต่เพียงว่า คักคัศรีและความภาคภูมิใจของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นกำลังถูกลิดรอนลงไป จุดสำคัญอยู่ที่ว่าศักยภาพของประชาคมท้องถิ่นมีพื้นฐานเป็นมาอย่างไร และฟื้นฟูพัฒนาขึ้นมาอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางเลือกวิถีทางของชีวิตสังคม ผมค่อนข้างมั่นใจว่าในฐานะเช่นนั้น การศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นจะมีส่วนช่วยลดอคติวิชาที่มีอยู่ในสังคมศาสตร์ปัจจุบันลงไปได้อย่างเอนกอนันต์

ว่าด้วยวิธีการ

เป้าหมายการศึกษาวิจัยเพื่อชีวิต ย่อมเป็นไปได้ไม่ได้ ถ้าหากขาดความเข้าใจและพยายามร่วมกันภายในวงวิชาการเอง เมื่อสิบปีก่อน นักการศึกษาของเราได้เคยริเริ่มนำเอาหลักความถึกเรื่องการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมทำนองเดียวกันนี้มาใช้เป็นหลักนำในการปฏิรูปการศึกษาของไทย แต่ทำนองหลายก็คงจะได้ทราบกันมาบ้างแล้วถึงความล้มเหลวที่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือของนักศึกษาเอง ผม

เองอยากจะขอเชื่อในความบริสุทธิ์สุจริตใจในส่วนบุคคลไว้ก่อน แต่ใครจะรู้ถึงจุดอ่อนอันเป็นเหตุแห่งความผิดพลาด ซึ่งอาจเป็นบทเรียนในแง่หนึ่งสำหรับการศึกษาวิจัยท้องถิ่น นั่นก็คือปัญหาช่องว่างระหว่างหลักการกับปฏิบัติ ข้อที่น่าสังเกตในกรณีนี้มีอยู่ว่าหลักการของการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมตามที่ประกาศออกมาเป็นแนวนโยบายปฏิรูปศึกษา เมื่อปี พ.ศ. 2517 นั้น โดยแท้จริงเป็นผลมาจากการระดมความคิดทำงานร่วมกันของบรรดานักวิชาการและปัญญาชนทั้งในและนอกวงราชการ อาจจะถูกกล่าวได้ว่านับเป็นครั้งแรกที่วงราชการได้ยื่นมือออกมาแสวงความร่วมมือความถึกกับโลกภายนอก แต่ครั้นเมื่อถึงขั้นที่จะต้องนำเอาหลักการมาใช้ปฏิบัติ กลับเป็นเรื่องจำกัค้อยู่ภายในวงราชการโดยเฉพาะ มิได้มีการพยายามแสวงความเข้าใจความร่วมมืออันเอนกอนันต์ไปจากนั้น ผลก็คือ หลักการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมต้องถูกยักเยียดเข้าไปในโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจจัดการศึกษา และผลสืบเนื่องที่สำคัญก็คือ เจตนารมณ์ของการกระจายอำนาจจัดการศึกษา อันเป็นหัวใจของหลักการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม ใค้อันครธานหายไป ในที่สุด คงเหลือแต่สิ่งที่ท่านนักการศึกษา กล่าวขานอย่างภาคภูมิใจว่า "เอกภาพทางการบริหารการศึกษา" อันเป็นหลักยึดถืออันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้

เมื่อพิจารณาห้วงมองเข้าไปถึงปัญหาช่องว่างทางการศึกษาเช่นนี้แล้ว ผมก็หวังว่า ท่านทั้งหลายคงจะสังเกตเห็นและตระหนักในความหมายความสำคัญของการศึกษาวิจัยท้องถิ่น เราอาจไม่จำเป็นต้องไปไกลถึงขั้นเรียกร้องให้มีการปฏิรูประบบบริหารอะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่และสลับ

ซับซ้อนคงที่ได้เห็นมาจนแล้ว แม้แต่ภายในกรอบโครงสร้างทางการศึกษาที่เป็นอยู่เอง และในบทบาทของการศึกษาวิจัยแท้ๆ ผมเชื่อว่า บรรดานักวิชาการเรายังมีช่องทางที่จะทำอะไรได้พอสมควรทีเดียว โดยอาศัยวิธีการศึกษาวิจัยของท่านทั้งหลายเอง ผมคงไม่อาจคิดก้าวล่วงเข้าไปถึงขั้นวิธีการศึกษาวิจัยอันอยู่ในความชำนาญการของแต่ละท่านโดยเฉพาะ แต่ใคร่ทั้งข้อสังเกตสองสามประการที่เข้าใจว่าน่าจะจะเป็นความเข้าใจและความพยายามร่วมกันทางวิชาชีพของท่านทั้งหลาย ทั้งนั้นเพื่อให้การศึกษาวิจัยท้องถิ่น ได้เป็น ไปเพื่อชีวิตและเพื่อชุมชนท้องถิ่น โดยแท้จริงตามนัยที่กล่าวมาในตอนต้น

ประการแรกที่เกี่ยวข้อง การสร้างกระบวนการศึกษาวิจัยที่ช่วยเชื่อมช่องว่างทางสถาบัน คงเป็นที่ทราบกันดีว่า บรรดาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยของรัฐ ในส่วนภูมิภาคล้วนแต่เกิดขึ้นมาจากการพัฒนาขยายตัวออกไปจากส่วนกลาง ไม่ได้มีรากฐานเติบโตขึ้นมาจากประชาคมท้องถิ่นจริง ๆ สถานการณ์กระเทืองขึ้นมากตามสมควร จากที่เราเริ่มมีนักวิชาการท้องถิ่นจำนวนมากขึ้น และในประการสำคัญได้เกิดความรู้สึกอึดอัดใจ ความมั่นใจทำการศึกษาวิจัย สร้างเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นมากขึ้นตามลำดับ รวมถึงได้เกิดศูนย์หรือสถาบันศึกษาวิจัยเฉพาะในเรื่องนั้นแล้วทุกภาค เท่าที่ผมได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์มาบ้าง ก็ค่อนข้างแน่ใจว่าเราพอมีกำลังทางวิชาการอยู่ในขณะนี้พอสมควรทีเดียว แล้ว ยังจะพัฒนาต่อไปในอนาคตอันใกล้นี้อีกด้วย แต่ที่ว่าในขณะเดียวกัน กระบวนการศึกษาวิจัยของ

เราก็ยังคงเป็นไปในลักษณะแบบจรรยาทางเดียวอยู่นั่นเอง กล่าวคือ เป็นการศึกษาจากแง่ของคนภายนอก ที่พูดเช่นนั้น ไม่ได้มีเจตนาแม้แต่น้อยเลยที่จะมาทักข้อข้องใจในวุฒิความรู้ความสามารถของท่านทั้งหลาย หามิได้ ผมเพียงแต่ย้ำในข้อนี้เพื่อให้เห็นถึงข้อจำกัดทางโครงสร้างการศึกษาของเราเอง ความสนใจทุ่มเทกำลังความนึกและกำลังกายของท่านนักวิชาการจำนวนไม่น้อยขณะนี้ลงไปคลุกคลีสัมผัสกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อเสาะแสวงหาความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นั้น เป็นวิธีการที่ช่วยได้มากทีเดียว แต่ถ้าหากเราจะก้าวออกไปอีกสักนิด ช่วยกัน สร้างสิ่งที่ผมขอเรียกในขั้นนี้ก่อนว่า “ผู้รู้ประจำชุมชนท้องถิ่น” ถ้าตั้งใจคิดและทำกัน เราคงจะได้ทรัพยากรทางวิชาการที่สัมพันธ์โดยตรงกับเจตนารมณ์ของภูมิภาคและท้องถิ่นศึกษาอย่างแท้จริง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า เราออกไปหาชาวบ้านเพื่อขอให้เขาเป็น “ผู้บอกเล่า” ข้อมูลและความคิดเห็น ความอยากหรืออยากเห็นของเรา เพราะในที่สุดแล้ว คำตอบที่ได้มาเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดหรือวางกรอบอยู่แล้วจากคำถามของเรา อีกครั้งหนึ่งของความรู้ความเข้าใจที่เรายังขาดอยู่ ก็คือ คำถามและคำอธิบายที่ออกไปจากกระบวนการความคิดและโลกทัศน์ของชาวบ้านเอง ผมเองก็ยังไม่แจ่มชัดนักว่าจะทำกันได้อย่างไรและเพียงใด ท่านที่เกี่ยวข้องโดยตรงย่อมจะรู้ดีกว่า แต่ถ้าทำได้ เราไม่แค่จะได้ทรัพยากรอันมีค่าทางวิชาการเพิ่ม ขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังเท่ากับช่วยเปิดประตูวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยของเราสู่ชีวิตชุมชนเพื่อเรียนรู้จากอัจฉริยภาพของท้องถิ่น แล้วถ้าเป็นเช่นนั้น วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาค รวมทั้งการ

ศึกษาวิจัยของเรา ก็จะไม่เป็นสถาบันและกระบวนการ
การเรียนรู้ที่โคจรเกี่ยวและแปลกแยกอย่างที่เป็นอยู่
อีกต่อไป

ประการที่สอง เราได้เรียนรู้และตระหนักใน
ความผิดพลาดและความล้มเหลวจากระบบการแบ่ง
ขอยสาขาวิชาหรือความชำนาญเฉพาะด้านมาพอ
แล้ว การศึกษาวิจัยท้องถิ่นจำเป็นต้องหลีกเลี่ยง
เพื่อจะได้ไม่มัวหลงอยู่กับหลักการหรือเป้าหมายที่
ไม่สู้จะเกี่ยวกับชีวิตคนเท่าไรนัก หรือในหลาย ๆ
กรณีเป็นปฏิปักษ์ต่อคุณภาพชีวิต แม้การเรียนรู้
การฝึกฝนอบรมตามสายสาขาวิชาเฉพาะด้านยัง
อาจเป็นสิ่งจำเป็นอยู่ จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่
ก็ต้องอยู่บนฐานของความรู้รอบด้าน อันเกี่ยวกับ
ชีวิตและสังคม ที่หนักแน่นตามสมควร ไม่ใช่ทำ
กันอย่างขอไปทีอย่างกับบริหาร “หลักสูตรวิชาพื้น
ฐาน” กันตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในทุกวันนี้ จะ
อย่างไรก็ตาม แม้ในสภาพอันไม่สู้อำนวยนักใน
ปัจจุบันนี้ เราก็ยังพอแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้บ้าง
ในเรื่องนี้ เท่าที่มองเห็นก็คือ เราจะต้องช่วยกัน
สร้างความสำเร็จในคุณค่าของคนและชีวิตกันทีละ
มาแล้ว ในข้อนี้ ท่านนักวิชาการท้องถิ่นน่าจะอยู่
ในฐานะได้เปรียบ เนื่องจากอยู่ในสภาพแวดล้อม
สัมผัสอยู่กับชีวิตท้องถิ่นจริง ๆ ผิดกับนักวิชาการ
ในกรุงส่วนใหญ่ที่ยังคงหมกมุ่นอยู่กับหลักการและ
เป้าหมายแค่ระดับนามธรรม และอำนาจวาสนา
ความสำคัญในคุณค่าของคนและชีวิตจะเป็นแรง
บันดาลใจให้เราทั้งหลายสามารถแหวกวงล้อม
ของสาขาวิชาและความชำนาญเฉพาะด้าน ออก
มาสู่ความเป็นจริงของชีวิตได้ ในประการสำคัญ
เราคงจำเป็นต้องรู้จักเรียนรู้ซึ่งกันและกันให้มาก

ขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ทั้งนี้เพื่อเราแต่ละคนจะได้
สามารถก้าวข้ามพรมแดนอันจำกัดของสาขาวิชา
ซึ่งเป็นเพียงสมมติธรรมจากองค์ความรู้ที่แท้จริง
ซึ่งเรากำลังมุ่งแสวงหา

ประการสุดท้าย ความตระหนักในเป้าหมาย
ของการศึกษาวิจัยเพื่อชีวิตและสังคม น่าจะช่วย
ให้แนวทางแก่เราที่จะทบทวนและสำรวจตรวจสอบ
ถึงภาวะทางความรู้ของเราเองว่า ในด้าน
การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นนี้ เรา
กำลังอยู่ที่ตรงไหนกันแน่ในทางวิชาการและปัญญา
ความคิด และแนวทางการศึกษาวิจัยสภาพ
“เศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น” ที่ทำกันหลายกำลัง
จะได้รับฟังกันต่อจากนี้ไป นับเป็นก้าวหนึ่ง ผม
ได้พุดมามากถึงนักวิชาการท้องถิ่น แต่ก็ไม่หมาย
ที่จะละเลยมองข้ามบทบาทและความสำคัญของนัก
วิชาการที่ไม่ใช่คนท้องถิ่น ประเด็นคงไม่ใช่อยู่ที่
คนในหรือคนนอก เท่ากับทัศนคติความจริงจังที่มี
ต่อปัญหาเรื่องราวของภูมิภาคและท้องถิ่น ในทาง
ตรงกันข้าม ผมเชื่อมั่นว่าทั้งสองฐานะต่างมี
บทบาททางวิชาการที่จะเสริมซึ่งกันและกัน อย่าง
น้อยก็ช่วยบ่มกันมิให้การศึกษาวิจัยท้องถิ่นตั้งอยู่
บนสมมติฐานที่ห่างไกลและแปลกแยกออกไปจาก
ชีวิตที่เป็นจริง แล้วในขณะที่ช่วยบ่มกัน
มิให้จាក់คั่วกับแคบอยู่แค่ภายในวงกรอบเขตแดน
ของภูมิภาคและท้องถิ่น แกาวัดยศและความ
สมมูลในการศึกษาวิจัย อาจจะเป็นการแผ้วทาง
นำไปสู่การสร้างสรรค์ทฤษฎีและยุทธศาสตร์การ
ศึกษาวิจัยที่เหมาะสมและทรงพลังต่อ ๆ ไป และ
นั่นย่อมหมายถึงพัฒนาการอันพึงปรารถนาของ
สังคมศาสตร์ไทยในอนาคต ●